

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

КІМ Г. А.,
здобувач кафедри екологічного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.6:502.211:582

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ОХОРОНИ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ
РОСЛИННОГО СВІТУ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЗЕЛЕНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню однієї з актуальних проблем екологічного права – особливостям цивільно-правової відповідальності у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України.

***Ключові слова:** об'єкти рослинного світу, занесені до Зеленої книги України, цивільно-правова відповідальність у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України.*

Статья посвящена исследованию одной из актуальных проблем экологического права – особенностям гражданско-правовой ответственности в сфере охраны, использования и воспроизводства объектов растительного мира, занесенных в Зеленую книгу Украины.

***Ключевые слова:** объекты растительного мира, занесенные в Зеленую книгу Украины, гражданско-правовая ответственность в сфере охраны, использования и воспроизводства объектов растительного мира, занесенных в Зеленую книгу Украины.*

The article investigates one of the pressing problems of environmental law – especially the civil liability in the field of protection, use and reproduction of objects of flora listed in the Green Book of Ukraine.

***Key words:** flora objects listed in the Green book of Ukraine, civil liability in the field of protection, use and reproduction of objects of flora listed in the Green Book of Ukraine.*

Вступ. В світлі глобальної екологічної та економічної світової кризи, а також фундаментальних процесів перетворення, які відбуваються в останні роки в Україні, проблема збереження та охорони природних багатств держави, особливо об'єктів рослинного світу, серед яких є ті, що внесені до Зеленої книги України та є найбільш вразливими та унікальними, стає вкрай важливою, від вирішення якої залежатиме якість життя майбутніх поколінь українців, тому збереження та стабілізація функціонування біорізноманіття, складовою якого є природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, набуває визначального змісту. Ситуація в Україні щодо стану природного біорізноманіття і загалом антропогенного навантаження на довкілля є однією із найгірших у Європі, тому для нашої держави проблема його збереження є більш ніж актуальною [23]. Незадовільна скоординованість діяльності державних природоохоронних органів, майже відсутність відповідного законодав-

чого масиву призводять до зростання кількості та масштабів екологічних правопорушень в цій сфері. Правові питання цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, серед інших проблем екологічного права вирізняються своєю маловивченістю та складністю, відсутність відповідної нормативно-правової бази та наукових досліджень й обумовили вибір проблематики напису статті.

Проблемою юридичної відповідальності в екологічному праві займалися такі вчені, як О.В. Басай, А.П. Гетьман, І.В. Гиренко, Н.С. Гавриш, С.В. Єлькін, Б.В. Єрофєєв, І.М. Журавський, О.М. Ковтун, В.М. Комарницький, М.В. Краснова, І.А. Куян, Л.В. Мелех, В.Л. Мунтян, В.В. Петров, І.Ю. Ребіков, А.К. Соколова, Ю.С. Шемшученко, О.М. Шумило та інші, в роботах яких ґрунтовно розкривалися окремі проблеми, пов'язані зі специфікою застосування юридичної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень взагалі та у галузі охорони рослинного світу зокрема, але переважно увага дослідників була приділена адміністративній та кримінальній відповідальності, а проблемам застосування цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, увага не приділялася взагалі.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науковий аналіз теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо вивчення особливостей цивільно-правової відповідальності в сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України та відшкодування заподіяної шкоди. Зазначеною метою зумовлено завдання публікації: розкрити зміст та специфіку цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, дослідити особливості застосування цивільно-правової відповідальності, а також розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного екологічного (зокрема флористичного) законодавства у зазначеній сфері.

Результати дослідження. Відповідно до розділу 4 Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року [25] серед інструментів реалізації національної екологічної політики у сфері екології передбачається удосконалення методики визначення шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення є складовою державно-правового примусу, покликаною забезпечити підпорядкування волі суб'єктів правопорушення державній волі. Відповідальність є одним із головних інститутів права в цілому і окремих його галузей. В теорії права юридичною відповідальністю визнається обов'язок винної особи зазнавати заходів, які до неї застосовані [1, с. 180]. Юридична відповідальність також розглядається як один із різновидів санкцій, що застосовуються на підставі закону до особи, яка допустила порушення норм права, але не сама санкція в статті, а процес її реалізації, застосування санкцій до осіб, що порушили норму права [2, с. 19], при чому науковцями робиться акцент саме на застосуванні до винних осіб заходів державного примусу за вчинене правопорушення [3, с. 144].

Відповідальність за порушення екологічного законодавства є складовою комплексного інституту юридичної відповідальності, внаслідок чого їй властиві як загальні, так і особливі риси, зумовлені специфікою сфери застосування. Як зазначає А.П. Гетьман, юридична відповідальність є тим інститутом екологічного законодавства, який забезпечує механізм локалізації та блокування протиправної поведінки і стимулює суспільно корисні дії людини в правовій сфері, становить міру захисту суспільства та його членів від правопорушень, захищає інтереси особи, суспільства і держави, є формою реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин [5, с. 235]. Юридична відповідальність в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється в межах правовідносин між суб'єктом, який порушив приписи еколого-правових норм, і державою в особі її органів. Академік під юридичною відповідальністю в екологічній сфері розуміє одну із форм державного примусу [5, с. 256].

Щодо юридичної відповідальності у сфері флористичних правовідносин, то Л.В. Мелех вважає, що така юридична відповідальність має на меті покарання правопорушника, припинення і попередження правопорушень в галузі охорони і використання рослинних ресурсів, а також поновлення порушених прав власників і природокористувачів цих ресурсів, відновлення якості і відтворення природних рослинних ресурсів [6, с. 169]. Н.В. Ільків під «порушенням законодавства про рослинний світ» розуміє протиправну дію або бездіяльність, яка спричиняє шкоду об'єктам рослинного світу або яка направлена проти встановленого порядку використання, відтворення і охорони об'єктів рослинного світу і передбачає юридичну відповідальність винної в цьому особи [24, с. 145]. Особливістю такої відповідальності є обставина того, що керуватися слід як загальними положеннями про цивільно-правову, кримінально-правову, адміністративно-правову, дисциплінарну відповідальність, так і спеціальними нормами, які передбачають охорону, використання та відтворення природних рослинних ресурсів, що забезпечує комплексний підхід до охорони рослинного світу за допомогою норм різних галузей права [7, с. 14–15].

Вирішення окреслених проблемних питань на сьогодні уявляється вкрай актуальним, але питанням та проблемам удосконалення юридичної відповідальності за правопорушення саме у сфері використання, охорони, та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, науковці майже не приділяли уваги, що зрештою відобразилося на стані чинного екологічного, зокрема флористичного, законодавства.

Одним із елементів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення є об'єкт посягання, яким є природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги, що мають загальнодержавне значення та підлягають особливій державній охороні. Основними нормативними актами у сфері охорони, використання і відтворення цих об'єктів, можна вважати Закон України «Про рослинний світ» [17], Положення «Про Зелену книгу України» (2002 рік) [14] та Наказ Мінприроди України, яким було затверджено «Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України» (2009 рік) [18], до котрого увійшли 126 рідкісних й типових рослинних угруповань.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (21 грудня 2010 року) [25] серед основних принципів національної екологічної політики встановлює принцип невідворотності відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища та пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну». Відповідно, цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу полягає в обов'язку особи компенсувати шкоду, завдану довкіллю в цілому та об'єктам рослинного світу зокрема внаслідок неправомірної поведінки [9, с. 122].

Цивілісти відзначають, що цивільно-правова відповідальність як галузевий вид юридичної відповідальності має ретроспективний характер, оскільки виникає як наслідок цивільного правопорушення. Цивільна відповідальність передбачає наявність реальних, додаткових майнових обтяжень для правопорушника, така відповідальність існує в межах, визначених цивільними правовідносинами. Особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що вона спрямована не на покарання правопорушника, а на відновлення (компенсацію) суб'єктивного цивільного права потерпілої особи. Визначення поняття цивільно-правової відповідальності необхідно здійснювати через її характерні ознаки: державний примус, суспільний осуд, негативні наслідки для правопорушника [21, с. 360–361]. До специфічних ознак цивільно-правової відповідальності відносять її майновий характер, додатковість обтяження, відповідальність юридично рівних суб'єктів один перед одним, компенсаційний (еквівалентний) характер. Її дія спрямована не безпосередньо на особистість правопорушника, а на його майнову сферу [21, с. 361].

Правове підґрунтя цивільно-правової відповідальності за флористичні правопорушення міститься у Цивільному кодексі України [16], а спеціальні норми про відшкодування

шкоди та розв'язання спорів можна знайти в нормативно-правових актах екологічного та інших галузей законодавства. Так, І.А. Куян стверджує, що адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення формується внаслідок поєднання екологічних та адміністративних чинників у змісті таких правовідносин, а точніше, при наявності в них екологічного підґрунтя [15, с. 23].

В статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] закріплено, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля, підлягає компенсації в повному обсязі. Виходячи із загальнотеоретичних положень про юридичну відповідальність, цивільно-правова (майнова) відповідальність за екологічні правопорушення настає незалежно від притягнення особи до кримінальної або адміністративної відповідальності (стаття 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Шкода, спричинена навколишньому природному середовищу характеризується як загальними ознаками «шкоди», так і особливими, які властиві лише екологічній шкоді.

Загальне визначення шкоди зводиться до віднесення до неї будь-якого знецінення, погіршення, зменшення, знищення блага, що охороняється законом, або ж до розуміння її як несприятливих наслідків, що виникають у результаті порушення майнових або особистих немайнових прав потерпілого. Відповідно, екологічна шкода визначається як сукупність негативних змін у якості та структурі навколишнього природного середовища або його окремих елементів: псування, знищення, руйнування об'єктів природи, порушення екологічних зв'язків і систем, загальне погіршення стану природного середовища тощо [11, с. 212].

Так, М.В. Краснова розглядає «екологічну шкоду» як погіршення стану довкілля, окремих природних ресурсів та комплексів, інших природних об'єктів, однак таку, яка не впливає на приватні інтереси конкретних осіб у загальноприйнятому їх розумінні [19, с. 16]. В.М. Комарницький, В.І. Шевченко та С.В. Єлькін розглядають екологічну шкоду як сукупність негативних змін у якості та структурі навколишнього природного середовища або його окремих елементів: псування, знищення, руйнування об'єктів природи, порушення екологічних зв'язків і систем, загальне погіршення стану природного середовища тощо [11]. Більшість вчених вказують на той факт, що всі зазначені оцінки шкоди, що заподіюється навколишньому природному середовищу, відрізняються одна від одної головним чином ступенем диференціації наслідків цієї шкоди. Але оцінка цього роду шкоди має бути комплексною, з урахуванням всіх аспектів її впливу на стан довкілля, людину безпосередньо, матеріальні інтереси природокористувачів [10, с. 153].

Російський цивіліст Ю.І. Ребіков відзначає, що сучасність вимагає пошуку нового правового інструментарію захисту від екологічних погроз, в тому числі утворення умов для максимально повної компенсації шкоди природі та відновлення екологічних систем. Це потребує переосмислення проблеми співвідношення приватних та публічних інтересів, а також проведення комплексних (міжгалузевих) досліджень питань відшкодування шкоди, спричиненої природним комплексам. Вчений наголошує на першочерговості відшкодування «первинної шкоди», спричиненої не здоров'ю та майну громадян або їх об'єднанням, а навколишньому середовищу в цілому. Так, для екологічних деліктів найбільше значення має компенсаційна функція, спрямована на відновлення якості природних об'єктів у природному стані шляхом покладання на спричинювача шкоди обов'язку щодо проведення необхідних мір в природі або через виплату грошової компенсації [20].

Якщо правопорушника не можна зобов'язати відшкодувати шкоду в природі, то на нього покладається відшкодування збитків у повному обсязі (компенсація збитків). При обрахуванні обсягу відшкодування слід враховувати: невикористані витрати матеріальних засобів і праці, що раніше були вкладені в природний об'єкт (земельну ділянку, ліс, водний об'єкт), витрати на відтворення природних ресурсів (риб, лісу, джерел водопостачання тощо), а також не отримані природокористувачами доходи. Важливу роль в обрахуванні обсягу відшко-

дування виконують спеціальні такси, їх використання зумовлено складністю вирахування втрат, викликаних знищенням або пошкодженням природних ресурсів, необхідністю забезпечувати однаковість відшкодування шкоди у типових випадках [11, с. 214].

А.П. Гетьман підкреслює, що такси враховують у вартісному вираженні всі негативні майнові наслідки, а також культурну, наукову, історичну цінність природних об'єктів, їх розповсюдженість у конкретному регіоні та інші ознаки. Вони становлять завчасно розраховану і зафіксовану оцінку заподіяної екологічної шкоди у вигляді кратності до розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Застосування такс та методик не є особливим видом відповідальності, а тільки полегшує визначення збитків у процесі відшкодування, вони мають допоміжний характер, а у випадку їх відсутності шкода визначається у загальному цивільно-правовому порядку [4, с. 248].

Кабінетом Міністрів України був прийнятий ряд постанов про затвердження такс для обчислення шкоди, спричиненої природним ресурсам [12], але такси щодо обчислення шкоди, спричиненої природним рослинним угрупованням, занесеними до Зеленої книги України, так і не було затверджено. Окремо варто виділити додаток № 3 до Постанови Кабміну України щодо розміру компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) [13]. Так, встановлюється, що такий розмір компенсації залежить від категорії видів рослин та грибів (зниклі, зникаючі, вразливі, рідкісні тощо), який нараховується у гривнях за один екземпляр, але слід звернути увагу на тому, що в цьому випадку йдеться про компенсацію за незаконне добування або знищення певних видів рослин, а не природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України. Уявляється необхідним затвердити подібні такси для об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, оскільки на сьогоднішній день до особи, винної у незаконному добуванні, знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх зростання, взагалі не застосовуються санкції еколого-правової відповідальності, причому розмір таких такс повинен залежати від категорії та цінності конкретного рослинного угруповання.

Наприклад, О.М. Ковтун запропонувала з метою вдосконалення інституту майнової відповідальності за шкоду, завдану територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, поширити дію таксової відповідальності за порушення природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України на території, зарезервовані з метою наступного заповідання, та встановити розміри такс за ці порушення не менш ніж вдвічі більші за розміри такс за заподіяння шкоди іншим природним територіям та об'єктам, що не належать до особливо охоронюваних [22, с. 13]. Така пропозиція уявляється цілком слушною, оскільки в своїй більшості об'єкти рослинного світу, занесені до Зеленої книги України, зростають на територіях природно-заповідного фонду, а підвищена майнова відповідальність за порушення умов та місць їх зростання може послужити досить ефективним заходом у попередженні правопорушень в цій сфері.

Методика розрахунку розміру шкоди є способом відшкодування шкоди природним об'єктам та комплексам. Вона є розрахунком із використанням природно-кліматичних, біологічних, економічних та інших показників розміру шкоди, спричиненої природним об'єктам та комплексам протиправною діяльністю господарюючого суб'єкту, що включає до себе економічну вартість порушеного об'єкту природи та суму, необхідну на розвиток та відновлення природних об'єктів та комплексів. Розрахунок розміру шкоди згідно з фактичними витратами на відновлення якості таких об'єктів залишається в судовій практиці важкозастосовуваним у зв'язку зі складністю надання доказів та обчисленням економічних та інших розрахунків, відповідно до яких можна застосувати до винних осіб цивільно-правову відповідальність [20].

Вимагати відшкодування шкоди, спричиненої природним об'єктам, вправі тільки спеціальні органи, на які державою покладені такі функції. Існує законодавчий механізм щодо відшкодування збитків, іншими словами, необхідно здійснення певних досудових дій: складання

протоколу або акту про екологічне правопорушення, встановлення виду екологічного правопорушення, пред'явлення вимог про відшкодування шкоди, у випадку відмови від добровільного виконання яких повинно забезпечуватися примусовою силою держави [11, с. 203–208].

Відповідних змін та доповнень потребують й інші нормативно-правові акти у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України. Так, по-перше, пункт «к» статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] слід доповнити словами «видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України та рослинних природних угруповань, занесених до Зеленої книги України»; по-друге, перелік порушень флористичного законодавства, визначений в Законі України «Про рослинний світ» [17], слід доповнити правопорушеннями, що здійснюються у сфері використання, охорони, приналежності та відтворення найбільш унікальних та цінних об'єктів природи – рослинних природних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

На жаль, у вищезначеній сфері на сучасному етапі розвитку екологічного законодавства, окрім Положення «Про Зелену книгу України» [14], не було прийнято жодних спеціальних нормативно-правових актів, тим більше, об'єкти рослинного світу, занесені до Зеленої книги України, а також території, на яких вони зростають, залишилися взагалі поза увагою законодавця щодо застосування юридичної відповідальності у разі їх знищення або пошкодження. Особливої уваги потребують питання цивільно-правової відповідальності у цій сфері, яка полягає у відшкодуванні шкоди, завданої неналежним виконанням або невиконанням відповідними суб'єктами своїх зобов'язань щодо використання та охорони таких об'єктів рослинного світу. Отже, в Законі України «Про Зелену книгу України» слід вказати, що «розмір компенсації за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, та середовищ їх зростання, а також методика її розрахунку встановлюється Кабінетом Міністрів України».

Розмір компенсації доцільно встановити в залежності від категорії природного рослинного угруповання, яких налічується п'ять згідно з Положенням «Про Зелену книгу України» (1997 рік) [26], здатності угруповання до відновлюваності та інших чинників. Відповідну компенсацію необхідно передбачити не тільки за пошкодження самих рослинних угруповань, а й територій, на яких вони зростають (наприклад, у разі забруднення хімічними речовинами, що призвело до загибелі або пошкодження усього природного рослинного угруповання або його складників). Уявляється актуальним на рівні Кабінету Міністрів України розробити і затвердити відповідну постанову «Про розміри компенсації за шкоду, спричинену об'єктам рослинного світу, занесеним до Зеленої книги України та/або територіям їх зростання».

Висновки. В сучасних умовах світової глобалізації та появи нових екологічних загроз для об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, та рослинного світу в цілому проблема застосування саме цивільно-правової відповідальності та відшкодування шкоди, спричиненої цим найбільш вразливим та незахищеним об'єктам рослинного світу, набуває нового звучання. Застосування цивільно-правової відповідальності у вказаній сфері забезпечує належну охорону цих об'єктів, сприяє запобіганню флористичним правопорушенням та повинному виконанню природоохоронних обов'язків фізичними та юридичними особами. На сьогоднішній день існує нагальна необхідність у прийнятті спеціального Закону України «Про Зелену книгу України», один із розділів якого слід було б присвятити питанням відповідальності за порушення законодавства в досліджуваній сфері. На законодавчому рівні також слід закріпити перелік видів правопорушень у сфері використання, охорони, приналежності та відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України, а також територіям їх зростання, тому що типові та рідкісні природні рослинні угруповання мають свої специфічні риси на відміну від використання інших об'єктів рослинного світу України, а саме: підвищену вразливість, раритетність, цінність та унікальність. Між тим, дослідження проблемних питань застосування інших видів юридичної відповідальності, зокрема особливостей адміністративно-правової відповідальності у зазначеній сфері, уявляється не менш цікавим та своєчасним.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК, 1994. – 220 с.
2. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / [Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовский]. – К. : Наук. думка, 1978. – 280 с.
3. Петров В.В. Экология и право / В.В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1981. – 224 с.
4. Гетьман А.П. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування (коментар до Закону України «Про рослинний світ») / А.П. Гетьман // Вісник Акад. правових наук України. – 1999. – № 3 (18). – С. 103–109.
5. Проблеми правової відповідальності : [монографія] / [Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін.] ; [за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової]. – Х. : Право, 2014 – 348 с.
6. Мелех Л.В. Юридична відповідальність у системі правових гарантій ефективності комплексної охорони об'єктів рослинного світу / Л.В. Мелех // Митна справа. – 2014. – № 1 (91). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 168–175.
7. Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О.В. Басай ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 21 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
9. Екологічне право України. Особл. Частина : [навч. посіб.] / [О.М. Шуміло (кер. авт. кол.), В.А. Зуев, І.В. Бригадир та ін.]. – К. : Центр учб. літ-ри, 2013. – 432 с.
10. Балашенко С.А. Экологическое право : [учеб. пособие] / С.А. Балашенко, Д.М. Демичев. – Минск : Ураджай, 1999. – 398 с.
11. Екологічне право : [навч. посіб.] / [В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін]. – 3-є вид. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 224 с.
12. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : Постанова Кабміну України від 24 липня 2013 року № 541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show.
13. Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) : Постанова Кабміну України від 7 листопада 2012 року № 1030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show.
14. Про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua.
15. Куян І.А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.А. Куян. – К., 2001. – 208 с.
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
17. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 року № 591-ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.
18. Перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16 жовтня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-09.
19. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М.В. Краснова ; Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2010. – 36 с.
20. Ребиков И.Ю. Возмещение вреда, причиненного природным объектам и комплексам : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское

право; семейное право; международное частное право» / И.Ю. Ребиков ; Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград, 2011. – 199 с.

21. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер.авт.кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.] ; [за ред.. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького]. – Х. : Право, 2014– . – Т. 1. – 2-ге, переробл. та допов. 2014. – 656 с.

22. Ковтун О.М. Правові аспекти охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О.М. Ковтун. – К., 2008. – 21 с.

23. Ценогична різноманітність / [Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко] // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К. : Інтерекоцентр, 1997. – С. 114–162.

24. Ільків Н.В. Екологічне право України: Курс лекцій / Н.В. Ільків. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 350 с.

25. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

26. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 19 лютого 1997 року № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0101-97](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0101-97).

